

Rhetoric of things

Retoryka rzeczy

9 (1) 2022 EDITORS: ANNA M. KIEŁBIEWSKA, ANNA BENDRAT

RECENZJA/REVIEW

ANNA TRYKSZA

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, POLSKA

<https://orcid.org/0000-0003-1123-5748>

anna.tryksza@mail.umcs.pl

Recenzja/Review: Mirosław Ryszkiewicz, *Retoryka polskiej powieści kryminalnej po roku 1989. Preliminaria*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2021

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0).

The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2022.1.7>

ANNA TRYKSZA

UNIwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, Polska

<https://orcid.org/0000-0003-1123-5748>

anna.tryksza@mail.umcs.pl

Recenzja/Review: Mirosław Ryszkiewicz, *Retoryka polskiej powieści kryminalnej po roku 1989. Preliminaria*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2021

Książka Mirosława Ryszkiewicza wyróżnia się spośród najnowszych publikacji związanych z retoryką. Dzieje się tak ze względu na autorskie, nowoczesne i innowacyjne połączenie retorycznej metodologii opisu z obszarem zjawisk literackich, a dokładnie ze współczesną polską powieścią kryminalną. A to oznacza pożytki i możliwości zarówno dla penetrowania obszaru retorycznego, jak również ma znaczenie dla eksploracji terenu literatury popularnej; nie wspominając o rozwoju badań o charakterze interdyscyplinarnym. O kwestiach metodologicznych należy jednak powiedzieć więcej. Książka Ryszkiewicza ambitnie łączy retoryczne instrumentarium badawcze z metodologią literaturoznawczą (s. 12), a więc z poetyką, teorią i estetyką dzieła literackiego, socjologią literatury, komunikacją literacką (s. 14). Jest to rozwiązanie samo w sobie bardzo celne i pożyteczne, szczególnie dla literaturoznawców, choć niezbyt częste.

Połączenie tego rodzaju, w znaczeniu ogólnego konceptu wiązania retoryki z obszarem zjawisk literackich – nie jest zjawiskiem nowym¹. Chodzi, oczywiście, o klasyczne związki retoryki i literatury dawnej, jak również – ze starożytności wywiedzione – połączenie retoryki i poetyki. Natomiast zasadniczo nowym już jest zastosowanie retorycznych narzędzi opisu w odniesieniu do współczesnych tekstów kultury (nieortodoksyjne, otwarte podejście, co rozumiane jest tutaj wyłącznie *in plus*), a więc powieści kryminalnej.

Warto w tym miejscu uczynić dygresję i wspomnieć, iż opracowań naukowych dotyczących zagadnień retorycznych, jak również kryminału jako jednego z najciekawszych współczesnych zjawisk literatury popularnej, jest niezmiernie dużo, szczególnie tych ostatnich. Ale są to opracowania traktujące obie te kwestie

1. To oczywiste i dobrze znane związki łączące retorykę z literaturą dawną (głównie oratorstwo, homiletykę, teksty publicystyczne czy zretoryzowane gatunki poetyckie) i wielokrotnie omawiane, np. w zbiorze *Retoryka a literatura*, pod red. Barbary Otwinowskiej, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź 1984.

(retorykę i kryminał) rozłącznie lub wykorzystujące tę pierwszą w bardzo ograniczonym zakresie, ewentualnie wzmiankujące na marginesie. W każdym roku wydawniczym pojawia się kilka/kilkanaście artykułów, autorskich i zbiorowych książek o twórczości kryminalnej, np. w środowisku zielonogórskim, toruńskim, poznańskim, katowickim i in. (łącznie z organizowanymi przez te ośrodki naukowe konferencjami), a na wyliczanie konkretnych publikacji nie starczyłoby tutaj miejsca. Skrupulatnie zresztą rejestruje te publikacje książka Mirosława Ryszkiewicza. Natomiast zupełnie inną kwestią jest łączenie retorycznych metod badawczych z kryminalną materią literacką. Takich opracowań, wbrew pozorom, wcale nie ma wiele. Przykładowo, wybrane, należą do Iwony Bartoszewicz (2019), Anny Gemry (2014), Elżbiety Pawlak-Hejno (2011). I rzecz jasna, także w tym zestawieniu znajduje się ostatnia książka Ryszkiewicza, która jest jedynym, autorskim opracowaniem tychże zagadnień. Ale nawet i w tym, niezbyt licznym zestawieniu, widoczne są różnice. Przede wszystkim książka Ryszkiewicza to monograficzne opracowanie z obszernym wyjaśnieniem założeń metodologicznych, znajdujące swe zakorzenie w retoryce typologii kryminałów. Przywołane w książce kryminały nie służą budowaniu panoramy zjawiska w historycznoliterackim ujęciu, lecz są praktyczną egzemplifikacją zaproponowanej klasyfikacji, a także samego sposobu analizowania współczesnych powieści kryminalnych. Miejsce w tejże typologii, jak również metodę badawczą można z powodzeniem zastosować wobec każdego kryminału, który spełnia się w troiście rozumianej perswazji z właściwą dla siebie dominantą. I to jest jedną z niewątpliwych zalet tejże publikacji – zarówno typologia, jak i metoda – są dosyć uniwersalne, bo zakorzone w retoryce narzędzia.

Natomiast, przykładowo, interesująca publikacja Pawlak-Hejno, choć już dawniejsza, prezentuje w porównaniu z książką Ryszkiewicza, jedynie drobny wycinek kryminalnej literatury (retrokryminały Marcina Wrońskiego), dodatkowo, z zastosowaniem perspektywy (poza retoryczną, oczywiście) komunikologicznej, społecznej. Autorka czerpie inspiracje z obszaru *public relations*, kładzie nacisk na profilowanie wizerunku nadawcy, na kwestie etosu retorycznego, jak również na kwestie marketingowe oraz funkcjonowanie, zarówno publikacji, jak i samego autora (liczne działania promocyjne i autopromocyjne) w środowisku twórców kryminałów i ich odbiorców. Podobnie rzecz się ma – w znaczeniu opracowania wycinka kryminalno-retorycznej rzeczywistości – w artykule Iwony Bartoszewicz, która sięga zarówno do klasyki kryminału (Agatha Christie i jej powieść „Przyjdź i zgiń”), jak i do istoty zagadnień retorycznych (teoria argumentacji), słusznie upatrując w sposobie rozwiązywania zagadek kryminalnych przez Herkulesa Poirota literackich sposobów wcielania w życie tej ostatniej (argumentacyjna praktyka).

Wracając do porzuconego wcześniej wątku, trzeba zauważyć, iż podobną ścieżkę badawczą jak Ryszkiewicz proponowała w 1998 Anna Martuszevska, pytając „Co można badać w literaturze popularnej za pomocą retoryki?” (Martuszevska 1998). Autorka zauważyła, że ze względu na wpisany w istotę literatury popularnej aspekt perswazyjny i jego wymiar dydaktyczny, retoryczne narzędzia badawcze doskonale i niejako naturalnie nadają się do analizy takich zjawisk literackich. Gatunkowy rygoryzm oraz związki z retoryką, czy to popularnych kryminałów czy romansów, Martuszevska w szczegółowych aspektach odkrywa w schemacie fabularnym powieści (poziom inwencji retorycznej), w podobnej kompozycji we wszystkich formach i odmianach (dyspozycja retoryczna), a także na poziomie elokucji.

Podobnym tropem idzie książka Mirosława Ryszkiewicza. Warto więc przyjrzeć się bliżej, na czym walory tejże publikacji się zasadzają. Przede wszystkim to koncept – bądź z zamierzenia, bądź z podstawowej idei zawartej w samej metodologii wynikający – uniwersalny. Bez względu na dobór literackiego, prozatorskiego materiału analitycznego, metoda opisu bardzo dobrze sprawdzi się w każdym przypadku. Doskonale nadawać się będą do tego celu wszelkie teksty literatury popularnej, a w szczególności kryminały jako te najbardziej znormatywizowane formy wypowiedzi. Taka możliwość wynika z samego założenia metodologicznego, jak również z przeprowadzonych w książce Ryszkiewicza konkretnych, przykładowych analiz. Kolejna wartość tejże publikacji to jej całościowe i kompleksowe ujęcie, poczynając od wyeksplikowanych w *Introdukcji* założeń badawczych, łączących retorykę ze współczesnym polskim kryminałem, przez logicznie (zgodne z założeniami metodologicznymi) uporządkowane analizy-exempla po te przykłady powieściowe (dwie książki Jacka Dąbały), które gatunkowo, ewentualnie, mogłyby w tym uporządkowaniu się mieścić, choć i w tym zakresie nie brakuje zastrzeżeń (s. 257), lecz przede wszystkim nie spełniają one wymagań troistej spójni retorycznej perswazji: „[...] w dziełach, które zostaną tu poddane analizie retorycznej, jedna funkcja, funkcja estetyczna, nie stanowi dominanty, ponieważ anihiluje inne funkcje, a sama, zredukowana do mało »godziwej rozrywki«, w niej wyczerpuje przeznaczenie powieści kryminalnej” (s. 244). Przez te powyżej wspomniane powieściowe realizacje, jak zauważa Mirosław Ryszkiewicz: „unieważniony zostaje retoryczny ideał jedni trzech funkcji ujmowanych w pojęciu *perswazja*” (s. 244), co wyklucza je z metodologicznie narzuconego porządku książki, a które z tego właśnie powodu znalazły się w *Niezakończeniu*.

Pisząc o zasadniczych walorach tejże publikacji, koniecznie należy wspomnieć dwie kwestie, a korzystając z nomenklatury retorycznej, umieścić je można w obszarze *dispositio* oraz *elocutio*. Niewątpliwie zwraca uwagę jasność, czytelność i klarowność kompozycyjna całej książki. Wywód, zarówno w obrębie

poszczególnych części/rozdziałów oraz całości, jest precyzyjny i logiczny. Odbiorca bez najmniejszych problemów (właśnie dzięki takiej organizacji kompozycyjnej) może poruszać się w gąszczu terminów, przykładów, argumentów wywiedzionych z przeróżnych obszarów wiedzy (teoria literatury, retoryka, literaturoznawstwo, językoznawstwo, nauki o komunikacji, socjologia itd.). Kolejna kwestia to językowy kształt całej wypowiedzi – bardzo charakterystyczny, nacechowany indywidualnie, noszący wszelkie znamiona naukowości i niezwyklej dbałości o poprawność, elegancję oraz precyzję wysłowienia. Warto też na marginesie zaznaczyć, iż taką właśnie postać książka zawdzięcza bezkompromisowej w kwestiach stylu i poprawności językowej postawie Autora.

Skoro mowa była o kwestiach kompozycyjnych, warto przyjrzeć się bliżej tymże zagadnieniom, jak również zastanowić się nad założeniami i doбором materiału badawczego książki. Ten ostatni, jak wskazuje na to sam tytuł, stanowią polskie powieści kryminalne powstałe po 1989 roku, takie jak: *Portret wisielca* Marcina Wrońskiego, *Śmierć w darkroomie* Edwarda Pasewicza, *Morderstwo w alei róż* Tadeusza Cegielskiego, *Kobieta, która widziała za dużo* Kai Mireckiej-Plos, *Tajemnica Domu Helclów* Maryli Szymczkovej, *Zakopane: sezon na samobójców* Jacka Rębacza, *Uwikłanie* Zygmunta Miłoszewskiego, *Ukryty* Bronisława Wildsteina, *Orchidea* Marcina Świetlickiego, Gai Grzegorzewskiej i Irka Grina. Ten ostatni przykład stanowi egzemplifikację antykryminału. Poza tym pojawiają się bardzo interesujące komentarze i analizy niektórych powieści kryminalnych przeznaczonych dla dzieci i młodzieży, np. autorstwa Grzegorza Kasdepke, Małgorzaty Strękowskiej-Zaremby, Mariusza Niemyckiego, Rafała Kosika, Dariusza Rekosza. Każda ze wspomnianych pozycji znalazła, jako egzemplifikacja przyjętej metody badawczej, swoje miejsce w rozdziale (jednym z trzech zasadniczych) adekwatnym dla związanej z nią perswazyjnej dominanty. Jest to odpowiednio: *docere, czyli uczyć* (dominanta: funkcja poznawcza) – rozdział pierwszy; *movere, czyli poruszać* (dominanta: funkcja wychowawcza) – rozdział drugi; *delectare, czyli bawić* (dominanta: funkcja estetyczna) – rozdział trzeci. Jak da się zauważyć, choćby w tytułach głównych rozdziałów, widoczny jest zasadniczy zamysł kompozycyjny książki wywiedziony z konceptu perswazyjnej dominanty oraz dzięki niej stworzonej typologii powieści kryminalnych (s. 51). Autor nie obawia się korzystać z pojęć strukturalistycznych, do których należy *dominanta* (s. 48), która tutaj – przeniesiona w kontekst perswazyjny – dobrze pełni swoją rolę, ważną dla zbudowanej przez Autora typologii współczesnych form powieściowych. A zasadniczy zrąb klasyfikacji stanowi, oczywiście, retoryka/metoda retoryczna, która – według Autora „[...] pozwala w sposób systematyczny opisać samą powieść (na jej fabularnej i narracyjnej płaszczyźnie, spowinowaczonej z trzema podstawowymi działami retoryki: inwencją, kompozycją i elokucją),

komunikację powieściową, wewnątrz- i zewnątrztekstową (wraz z kontekstem i konsytuacją) oraz funkcję kryminału, postrzeganą w retorycznie rozumianej perswazji, gdyż powieść kryminalna stanowi przykład dzieła szczególnie nastawionego na odbiorcę”. (s. 46-47) Podstawą autorskiej klasyfikacji powieściowego materiału jest więc wprost odniesienie do retorycznej perswazji, łączącej trojaki siły (rozłożone w różny sposób i z różną mocą) oraz sposób oddziaływania na odbiorcę poprzez wymiar poznawczy (*docere*), wychowawczy (*movere*) oraz estetyczny (*delectare*). W trzeciej grupie (i rozdziale) znajduje się, często pomijany oraz niedoceniany, kryminał postmodernistyczny, w którym wyraźnie dominuje wymiar estetyczny. Ten typ opowieści – zachowując kryminalną fabułę i narrację – obficie korzysta z humoru, ironii lub też te podstawowe jego elementy (typ fabuły i narracja) ulegają rozpadowi, przekształcają się w pastisz, co prostą drogą prowadzi do antykryminału (Lasić 1976). Natomiast te powieści kryminalne, które nie realizują zasad dominanty perswazyjnej, np. eliminują funkcję estetyczną na rzecz „czczej rozrywki” są omówione poza typologią w *Niezakończeniu*, co sugerować może możliwy ich ciąg dalszy...

Podsumowując rozważania, podkreślić należy, iż książka Mirosława Ryszkiewicza jako jedyne tego rodzaju monograficzne opracowanie, z pewnością jest ważną pozycją, zarówno dla badaczy retoryki, jak i tych zajmujących się literaturą popularną. Przejrzysta oraz czytelna typologia jest – obok atrakcyjnych poznawczo i merytorycznie analiz – jednym z największych walorów publikacji. Samo powiązanie dominanty kompozycyjnej/fabularnej (zbrodni) z trojako rozumianą istotą perswazji w ujęciu retorycznym wydaje się być atrakcyjną, dobrze sprawdzającą się w praktyce perspektywą badawczą. Interesujące, erudycyjne wywody teoretycznoliterackie i retoryczne połączone z trafnymi spostrzeżeniami wynikającymi z analiz mogą dawać tej książce jak najlepsze rekomendacje.

Bibliografia

- Bartoszewicz, Iwona.** 2020. „Czy Herkules Poirot stosował zasady argumentacji retorycznej? Garść refleksji po lekturze powieści Agathy Christie „Przyjdź i zgiń””. *Forum Artis Rhetoricae*, 1: 75–86.
- Gemra, Anna.** 2010. „Kwestia sprawiedliwości w wybranych utworach kryminalnych. Kilka uwag”. *Prace Literackie L, Acta Universitatis Wratislaviensis* 3267: 129–144.
- Gemra, Anna, Mazurkiewicz, Adam.** (red.). 2014. *Literatura i kultura popularna. Badania i metody*, Wrocław.
- Lasić, Stanko.** 1976. *Poetyka powieści kryminalnej. Próba analizy strukturalnej*, tłum. M. Petryńska. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lichański, Jakub Z.** 2017. *Filologia – Filozofia – Retoryka*, Warszawa: DiG.
- Lichański, Jakub Z.** 2018. *Niepopularnie o popularnej. O narzędziach badań literatury*, Warszawa: Wyd. Drugie.

- Martuszevska, Anna.** 1998. *Co można badać w literaturze popularnej za pomocą retoryki?* W *Retoryka i badania literackie. Rekonesans*, red. Jakub Lichański, 77-96. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Otwinowska, Barbara** (red.). 1984. *Retoryka a literatura*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich – Wydawnictwo.
- Pawlak-Hejno, Elżbieta.** 2011. „Powrót do przeszłości. Chwyty retoryczne w retrokryminałach Marcina Wrońskiego”. *Forum Artis Rhetoricae*, 2: 75–86.